

INTELLIGENCE ÎN SECOLUL XXI

DE LA COOPERARE LA COLABORARE ÎN INTELLIGENCE

Daniela BACHEȘ*

Abstract:

The paper aims at approaching the concept of liaison culture by analyzing the range of joint operations between Intelligence organizations, generally described as international Intelligence co-operation or collaboration. The two terms are used, in most of the cases, interchangeably, and are meant to suggest the interaction between two or more actors, within a formal or informal context, to enable the exchange of information, know-how or resources for the achievement of a shared or common goal, objective or mission. Thus, it asserts that the various types of exchange, levels of interaction and degrees of integration are part of, and contribute to the development and evolution of the liaison, from a mechanism belonging to the organization's strategy to an organizational culture in itself. In the way just indicated, a short discussion on the meaning of intelligence culture is required and the signification it is given herein. Just as the broad term of Intelligence is subject to multiple definitions, (mis)understandings and interpretations, being referred to as a product, a process or an organization, the concept of Intelligence culture also implies various meanings according to the emphasis on institutional structure, modus operandi or set of values and norms. The meaning I am using here is that of organizational culture in a created environment or the working together in a multinational context; in other words I am interested in the liaison culture as an emerging Intelligence culture characteristic of multilateral collaborative structures, strongly influenced by the agencies' or governments' choice for co-operation/collaboration.

Keywords: co-operation, liaison culture, collaboration, intelligence

Introducere

În ultimii doi ani, cooperarea transfrontaliera între agențiile de intelligence a devenit o temă din ce în ce mai prezentă în dezbaterile și analizele literaturii de specialitate, mass-media sau forumurile politice. Considerate în cea mai mare parte aspecte prea puțin studiate sau practici

* Drd. University of Brunel, Marea Britanie

sensibile, care sunt păstrate dincolo de uşile închise, însă tot mai urmărite odată cu evenimentele de la 11 septembrie, schimbul de informaţii între actorii direct implicaţi din diferite ţări, inter-relaţionarea la nivel global între agenţiile de securitate sau legăturile stabilite între guverne, au reprezentat un fapt în lumea activităţii de intelligence, trecerea de la o cultură a schimbului („need to share”) la nevoia de a construi împreună („need to build”) devenind o aspiraţie în comunitatea internaţională de intelligence. Această transformare corespunde confecţionării unor medii colaborative care facilitează apariţia unor culturi operaţionale comune, articulate de seturi de scopuri şi obiective împărtăşite de către actori, în cadrul cărora partenerii sunt de acord să-şi fructifice „experienţa şi resursele organizatorice pentru a crea un produs de o mai mare valoare decât al unui ofiţer sau agenţii care lucrează individual pentru a duce la îndeplinire misiunea Comunităţii de Intelligence” (Mcintyre, Palmer & Franks, 2009, pp. 9-15).

Lucrarea de faţă îşi propune să abordeze conceptul de cultură de legătură (*liaison culture*) prin analiza gamei de operaţiuni comune între organizaţiile de informaţii, activitate în general descrisă ca şi cooperare sau colaborare în intelligence-ul internaţional. Cei doi termeni sunt folosiţi, în cele mai multe cazuri, alternativ şi sunt meniji să sugereze interacţiunea dintre doi sau mai mulţi actori, într-un context formal sau informal, pentru a permite schimbul de informaţii, *know-how* sau resurse în vederea realizării unei ţinte, obiectiv sau misiune comună. Astfel, se poate spune că diferitele tipuri de schimb, niveluri de interacţiune şi grade de integrare fac parte din, şi să contribuie la dezvoltarea şi evoluţia acestei legături (*liaison*), de la un mecanism care aparţine strategiei organizaţiei la o cultură organizaţională în sine. Astfel, este necesară o scurtă discuţie cu privire la semnificaţia culturii de intelligence şi semnificaţia care îi este dată aici. La fel cum termenul generic de „Intelligence” este supus mai multor definiţii, (ne)înţelegeri şi interpretări, fiind menţionat ca un produs, un proces sau o organizaţie, conceptul de cultură de Intelligence implică, de asemenea, diverse semnificaţii în funcţie de accentul pus pe structura instituţională, *modus operandi* sau setul de valori şi norme. Sensul folosit aici este acela de cultură organizaţională într-un mediu creat sau lucrul împreună într-un context multinaţional; cu alte cuvinte, interesul cade asupra culturii de legătură (*liaison culture*) în calitate de cultură de intelligence emergentă, caracteristică structurilor colaborative multilaterale, puternic influenţată de alegerile agenţiilor sau guvernelor în materie de cooperare/colaborare.

Cultura de intelligence

Se vorbește despre cultura de intelligence de mai multe decenii deja, fiind prezentă permanent în sinteze descriptive sau explicative ale activității de intelligence desfășurate de țări și organizații, indiferent dacă a fost luată în considerare în contextul eșecurilor sau reușitelor comunității de intelligence. Cu toate acestea, toate încercările de a dezvolta o abordare conceptuală sau teoretică a acesteia au avut rezultate slabe. Unele încercări existente tind să o subsumeze conceptului mai larg de cultură strategică sau cultură de securitate, ceea ce face ca intelligence-ul să apară ca un instrument manipulat, ce servește intereselor politicii externe sau de sprijin al factorilor de decizie referitori la deciziile de interes național și de securitate (Van Reijn, 2013, pp. 1-2). În acest sens, legătură și schimbul cu partenerii străini devin parte a unei abordări globale pentru realizarea intereselor naționale și combaterea amenințărilor la adresa securității. Cu toate acestea, recent, Michael Hayden, fostul director al CIA și NSA, a precizat că de multe ori, deși legate, valorile, politicile și interesele unei țări nu sunt identice cu valorile, politicile și interesele organizațiilor implicate în activități de cooperare; acest lucru înseamnă că, în practică, organizațiile de informații au propriul *modus operandi*, autonom de politica externă și de strategia de securitate, făcând astfel posibilă interacțiunea și schimbul cu state ostile sau guverne îmbrățișând diferite principii și interese politice. În plus, așa cum a sugerat Stephen Lander, „statele pot acum fi mult mai ușor aliate pe o anumită temă și adversare în ceea ce privește o alta”, lucrul împreună nefiind „un scop în sine. Este utilitatea cea care conduce la colaborare” (Lander, 2009, p. 140).

Fără a nega rolul activității de intelligence în strategia națională a fiecărei țări, dar neavând interesul de a dezvolta acest aspect acum, lucrarea pleacă de la premisa conform căreia cultura de intelligence atrage elemente specifice care sunt conectate la cultura strategică și cultura de securitate națională, dar urmărește mai degrabă o logică organizațională, construită pe ipoteze comune și practici (care rezultă din valorile colective, credințele și principiile realizate în timp), raportându-se în același timp la membrii organizației (lideri și actori de la diferite niveluri, care acoperă mai multe sectoare), care își modelează comportamentul în diferite situații ce necesită cunoaștere. Comparativ cu cultura strategică sau de securitate, care este mai conectată la istorie, tradiție și identitate, cultura de intelligence este una organizațională, mult influențată de practică și, prin urmare, mai dinamică. Astfel, cultura de intelligence este încorporată în contextul politic al unei țări și este legată de obiectivele sale strategice, dar cunoaște, de asemenea, o serie de stimulente de exploatare care o supune schimbării, fără a-i amenința însă

stabilitatea și continuitatea în termeni de filosofie, obiective și praxis, cum ar fi decizia de a se angaja în rețele de cooperare sau comunități de colaborare.

Deși folosiți alternativ, termenii de cooperare și colaborare suportă unele deosebiri care sunt esențiale atât pentru o mai bună înțelegere a schimbului de informații, cât și pentru obținerea unei percepții mai adecvate a categoriilor de schimb și colaborare, respectiv a pașilor necesari pentru dezvoltarea unei culturi multinaționale a „lucrului împreună” în domeniu. Ambele concepte sunt înrădăcinate în studiul metodelor de predare și învățare, fiind, de asemenea, găsite în domeniul studiilor de management și de afaceri, și se referă la interacțiunile indivizilor și organizațiilor, necesare pentru a crea un mediu de cooperare și colaborare în cadrul comunităților de interese comune. Cooperarea și colaborarea se bazează pe lucrul împreună, așa cum este determinat de nevoile sau obiectivele a căror realizare pare dificilă sau imposibilă doar prin valorificarea resursele aparținând unei singure părți, ceea ce face util și de dorit schimbul de informații, resurse și idei cu parteneri. Cooperarea este mai degrabă un protocol conceput pentru a facilita atingerea unui obiectiv comun sau crearea unui produs, prin colectarea de oameni cărora le sunt încredințate sarcini diferite, care îndeplinesc sarcinile atribuite în mod separat, iar apoi aduc rezultatele lor împreună, fiecare fiind responsabil de o anumită parte din rezolvarea problemei. Colaborarea presupune interacțiunea directă între indivizi, nu numai pentru a crea un produs, ci și pentru a împărtăși crearea de cunoștințe, prin angajarea participanților în efortul lor comun de a rezolva o problemă împreună, partajând autoritatea și acceptând responsabilitatea comună a membrilor grupului pentru acțiuni ale grupului. Ambele legături, de cooperare și colaborare, sunt întâlnite în cadrul comunității naționale și la nivel internațional, interacțiunile între organizațiile de informații luând diferite forme în funcție de factori cum ar fi metodele de colectare, resursele existente sau care lipsesc, agende, tehnicile de exploatare, infrastructura analitică, timpul, încrederea etc.

Există cinci tipuri principale de legătură în intelligence, care conțin diferite grade de integrare și formalism și care sugerează anumite preferințe și niveluri în dezvoltarea culturii de Intelligence, și anume legăturile dintre agenții putând varia de la cooperarea informală la medii de colaborare și leadership colectiv.

Cel mai discret mod de a stabili un context de cooperare este cripto-diplomația, constând în infiltrarea agenților de informații în diplomație, lucru care permite comunicarea și negocierea între părți, creând în același timp premisele rețelilor instituționale între actori și țări. Totuși, acest lucru a fost destul de legat

de diplomația clandestină și este folosit pentru „angajarea în discuții secrete cu adversarii, care pot fi însă negate” (Scott, 2004), menite să influențeze un adversar (în acest caz, vorbim despre o acțiune sub acoperire) sau să faciliteze schimbul de informații între adversari care împărtășesc o amenințare comună (așa cum pare a fi cazul între SUA și Siria în combaterea terorismului sau cooperarea între serviciile secrete americane și iranene cu privire la infiltrarea agenților sovietici în partidul Tudeh) (Shulsky & Schmitt, p. 90)

Aceasta sugerează un anumit grad de deschidere, flexibilitate și adaptabilitate a culturii de intelligence, ceea ce permite justificarea legăturii – „fiecare serviciu își folosește avantajul comparativ într-o locație dată pentru a avansa un scop agreat” (Hitz, 2008, p. 158) –, dar în absența unui cadru formalizat, ceea ce înseamnă mai multă discreție și costuri minime.

Al doilea tip de legătură între agenții privește oferirea de sprijin în intelligence, ceea ce, deși nu reprezintă o practică nouă în ciuda promovării sale consecvente de-a lungul ultimilor ani, arată că activitatea de cooperare în intelligence dezvoltă noi moduri, diferite de modelul teoretic convențional de tranzacționare a secretelor. De exemplu, într-un articol scris de Warren R. Mulholland pentru CIA, lansat în 2004, se arată că formarea de legături „cea mai veche și probabil legătura cea mai productivă a CIA este aceea prin care se susțin serviciile de informații ale altor națiuni” (Mulholland, 1973, p. 7). Furnizarea de formare, echipament și fonduri pentru alte agenții este o practică obișnuită, atât în cadrul comunității naționale, cât și internaționale de intelligence, instituțiile și agențiile dintr-o țară care se angajează în acțiuni comune, formare și transfer de cunoștințe, la fel ca și serviciile din statele cu tradiție și inventivitate în domeniu, sunt dispuse să sprijine partenerii mai mici (cum ar fi schimbul de expertiză privind securitatea informatică între România și Ucraina sau furnizarea de sprijin logistic și intelligence de Statele Unite operațiunilor militare conduse de GCC în Yemen).

Cooperarea cunoaște un al treilea mod de schimb de informații (Harrison, 2009, pp. 44-46) ce implică actori care acționează împreună în baza unor valori comune, a unui ethos comun și a unei misiuni comune, dar care continuă să-și mențină independența operațională. Acest *modus operandi* presupune trei categorii: operațiuni paralele (serviciile operează cu privire la aceeași țintă și sunt de acord pentru a acționa independent unul de celălalt, dar se angajează să se informeze reciproc cu privire la locul de muncă și progresul lor, așa cum a fost cazul NATO în cadrul Operation Gladio, care viza combaterea unei eventuale invazii sovietice), operațiuni de alocare (serviciile se angajează într-o operațiune comună împotriva unei ținte comune, fiecare membru asumându-și o anumită parte și sarcină în joc, de exemplu

cooperarea statelor nordice în domeniul apărării în timpul Războiului Rece) și operațiunile comune (în cazul în care agențiile sunt complet integrate, un fenomen văzut mai ales la nivel național, când acestea lucrează împreună - la fel ca în exploatarea în comun a agenților CIA și FBI angajate în procesul de debriefing al dezertorilor sovietici în USA - , și mai puțin prezente la nivel multilateral, cu toate că aspirații pentru operațiuni integrate la nivel global între domenii și țări (Joint Force 2020 White Paper, 2014) au început să fie exprimate de ceva vreme). Ultima subcategorie presupune schimbul de informații care ia forma unor tranzacții pentru informații strategice, acces la facilități sau influență. Trecerea de la un „need to know” la un „need to share” are menirea de a crea canale de comunicare eficiente între părțile interesate de informații, care să permită în mod eficient angajarea cunoașterii și ajutorarea utilizatorilor de a se conecta rapid unul cu celălalt. Mai bine cunoscut sub numele de schimb de intelligence, acesta presupune un tip de legătură frecventă, atât la nivel bilateral, cât și multilateral, în structuri mai mult sau mai puțin instituționalizate, sub formă de consultări cu privire la amenințările de securitate sau de producere de analize și baze de date comune necesare în lupta cu organizații criminale și teroriste (în afară de varietatea evoluțiilor bilaterale, trebuie remarcat instituțiile create după anii '90 de către Uniunea Europeană, care facilitează schimbul de informații între membrii săi (Walsh, 2006, pp. 625-643): Grupul de la Berna, EUROPOL, Centrul de Informații, precum și asocierea UK-USA datând din 1940). În această nouă cultură de partajare, actorii acceptă responsabilitatea de a asigura și articula participarea activă sub forma colaborării într-un spațiu comun. R. Pherson și F. Bishop identificau șase imperative ale unui mediu colaborativ (care se pot aplica, de asemenea, în calitate de caracteristici ale unei culturi de colaborare bazate pe schimbul de informații), și anume: importanța misiunii, avantajului reciproc, încrederea reciprocă, stimulente, acces și agilitate și înțelegere comună (Pherson & Bishop, 2014, pp. 108-109).

Al cincea tip de interacțiune și cel mai integrat este legătura deplină sau colaborarea în Intelligence, cum o voi numi aici, activitate sancționată oficial între agențiile de informații, bazată pe valori și norme comune, difuzate prin structurile formale construite pe mecanisme caracteristice: proceduri de securitate comune, fiecare țară participantă având un ofițer de legătură la sediul principal, canale de comunicare comune, personal comun și participare la nivel de conducere. S-a scris despre colaborare, deși nu întotdeauna în mod conștient, ca o interacțiune între agenți și țări în termeni de acțiune comună pe parcursul întregului ciclu de intelligence (McGruddy, 2013, pp. 214-220), ca o formă integrată de cooperare, deoarece oferă posibilitatea de a dezvolta

un vocabular comun cu mai puține neînțelegeri interculturale și internaționale. Această formă de colaborare în intelligence poartă semnul instituționalizării practicilor de colaborare și dezvoltării unui lexic comun și a unor reguli transparente de angajare.

Fiecare dintre aceste cinci moduri de lucru converg la crearea de medii colaborative, variind de la o acțiune strategică comună la o organizație formală orientată spre multilateralism, două exemple bune pentru devenirea în timp a acestui fenomen fiind modelele acordului UK-USA și comunitatea de intelligence a Uniunii Europene. Acordul UK-USA, semnat la origine între Regatul Unit și Statele Unite ale Americii, este un acord multilateral de cooperare, acestuia adăugându-i-se ulterior Canada, Australia, și Noua Zeelandă. Astfel, acesta a evoluat de la un acord informal în contextul semnării Cartei Atlanticului din 1941, la un tratat secret confirmat prin acordul BRUSA din 1943, care s-a deschis apoi către forme speciale de schimb și coordonare cu „terțe părți” (Richelson & Ball, 1990, p. 143). Acordul Five Eyes (cum mai este cunoscut) a evoluat spre o cooperare adâncită ce a permis celor cinci națiuni să conlucreze, asumându-și responsabilități și obiective comune. Născut din colaborarea serviciilor de informații americane și britanice în cel de-al Doilea Război Mondial și consolidat prin „limbajul comun, sistemul juridic și cultură” (Warner, 2013) acordul UK-USA a determinat angajamentul membrilor de a partaja informații și de a nu se spiona reciproc. Practic, acordul a creat un context de colaborare pentru organizațiile naționale în materie de SIGINT, presupunând standardizarea terminologiei și a procedurilor specifice.

Fundamentul mecanismului de cooperare europeană în intelligence datează din 1970, când Comunitățile Europene, în încercarea lor de a consolida integrarea nu numai prin intermediul unor mecanisme economice, dar și prin consolidarea „cooperării în domeniul politicii externe”, au decis trecerea de la consultări informale între statele membre la recomandări oficiale reduse la tratatele care prevedeau că „Înaltele Părți Contractante se angajează să informeze și să se consulte reciproc cu privire la orice problemă de politică externă de interes general astfel încât să garanteze că influența lor combinată este exercitată în cel mai eficient mod posibil prin coordonarea, convergența pozițiilor și punerea în aplicare a acțiunii comune.” (Bryce, 1995)¹

¹„The UKUSA Agreement”, 1 THE SINGLE EUROPEAN ACT, TITLE III, ARTICLE 30 European Cooperation in the sphere of foreign policy shall be governed by the following provisions:

1. The High Contracting Parties, being members of the European Communities, shall endeavour jointly to formulate and implement a European foreign policy.

Sistemul de intelligence al UE a cunoscut în ultimul deceniu un proces instituțional de dublă integrare: pe de o parte, schimbul de informații între serviciile de informații naționale s-a dezvoltat, consolidând cooperarea orizontală între cele 28 de state membre, iar pe de altă parte, stabilirea unor cadre de securitate europeană și structurile de intelligence a condus la instalarea unei asistențe verticale de coordonare. Comunitatea Europeană de intelligence a cunoscut diverse etape de coordonare și integrare, cultura de legătură europeană fiind construită continuu pe baza unei socializări inter-organizaționale în curs, definite de părțile interesate. Fără îndoială, Centrul de Informații (INTCEN) reprezintă o expresie a structurii de cooperare ce aspiră către integrare, rolul său, produsele și acțiunea vizând facilitarea participării, prin dezvoltarea încrederii reciproce și înțelegerii în cadrul comunității de intelligence a Uniunii Europene. În timp ce intelligence-ul național și guvernele rămân principalul responsabil pentru întărirea arhitecturii securității de stat, având libertatea de a explora cooperarea bilaterală atât cu state europene, cât și cu terțe părți, INTCEN, în coordonare cu celelalte instituții ale UE, joacă în același timp un rol de catalizator pentru comunitatea de 28 de membri și este nucleul unei culturi de colaborare în curs de dezvoltare.

Este interesant de menționat o abordare destul de recentă, în contextul intelligence-ului european, unde rețelele de tip orizontal și vertical ale agențiilor de informații și de securitate fuzionează într-o cultură de legătură special creată, posibilă în viziunea conducerii colective. Astfel, în contextul luptei împotriva terorismului, discursul de la Bruxelles urmează două linii de abordare: pe de o parte, în ceea ce privește legătura celor 28 de state în cadrul comunității UE, termenul cel mai des folosit este cel de „cooperare”, statele membre având libertatea de a-și alege tipul și nivelul de participare, în timp ce în ceea ce privește eforturile comune cu terțe părți, Înalțul Reprezentant Federica Mogherini solicită în mod constant dezvoltarea colaborării în intelligence din partea Uniunii Europene, comunitatea de colaborare europeană apărând ca o structură integrată.

Concluzii

Combaterea amenințărilor și construirea securității au devenit un proces ce angajează mai mulți agenți, țările nemaiputându-și asigura securitatea singure, ceea ce duce la o deschidere către negociere în medii

2. (a) The High Contracting Parties undertake to, inform and consult each other on any foreign policy matters of general interest so as to ensure that their combined influence is exercised as effectively as possible through coordination, the convergence of their positions and the implementation of joint action.

colaborative. Legătura sau lucrul împreună face parte din cultura de intelligence a unei organizații, fiind integrate în strategia, misiunea, activitatea și funcționarea organizației, în timp ce, de asemenea, aceasta tinde să devină o construcție autonomă sprijinită de norme, practici și misiune de-a lungul unor culturi diferite reunite în comunități internaționale având obiective și ținte comune. Astfel, cultura de legătură nu privește comunitățile monolit sau organizațiile de intelligence supranaționale care se substituie guvernelor sau serviciilor secrete dintr-o țară, ci lucrează în vederea stabilirii unor mecanisme adecvate, parteneriate și formule care pot aduce un avantaj maxim pentru mediul de securitate.

Astfel, în timp ce cooperarea în intelligence devine o practică comună și evoluează spre necesitate în combaterea amenințărilor, o întrebare complexă se ridică cu privire la modul de a construi o acțiune comună care să depășească diferențele de tehnologie, să armonizeze interese opuse, să creeze o voce comună, să asimileze practici similare; cu alte cuvinte, să pregătească eficient actorii (organizații, manageri, agenți) din culturi deja existente cu propriile lor practici, ethos și structură, pentru conturarea unei culturi de colaborare multinaționale și de acțiune comună, a cărei înțelegere ar trebui să meargă dincolo de preocupări limitate și rutine.

Referințe bibliografice:

1. McIntyre, Joan, Palmer, Douglas, Franks, Justin, (2009). *A Framework for Thinking about Collaboration within the Intelligence Community*, in *Collaboration in the National Security Arena: Myths and Reality – What Science and Experience Can Contribute to its Success*, published by the Topical Strategic Multilayer Assessment (SMA), (Multi-Agency/Multi-Disciplinary White Papers in Support of Counter-Terrorism and Counter-WMD in the Office of Secretary of Defense/DDR&E/RTTO), 9-15.
2. Van Reijn, Joop, (2013). *Intelligence and Strategic Culture: Essays on American and British Praxis since the Second World War*, in *Intelligence and Strategic Culture*, Isabelle, New York: Duyvesteyn, Routledge.
3. Lander, Stephen, (2009). *International intelligence co-operation: An inside perspective*, in *Secret Intelligence*. Reder, A., Andrew, Christopher, Richard, J., Aldrich, Wesley, Wark, K. (Eds.), London & New York: Routledge.
4. Scott, Len, (2004) *Secret Intelligence, Covert Action and Clandestine Diplomacy*, in *Intelligence and National Security*, vol. 19, issue 2.
5. Abraham, N. Shulsky, Schmitt, Gary, J. (2002). *Silent Warfare: Understanding the Word of Intelligence*, Brassey's INC, Washington, p. 90.
6. Hitz, Federick. (2008). *Foreign Liaison Services and Spying Lawfully*, in Hitz, Federick. (2008). *Why Spy?: Espionage in an Age of Uncertainty*, chapter 12, New York: St Martin's Press.

7. Mulholland, Warren R. (1973). *Liaison Trening*, in *Studies in Intelligence*, Center for the Study of Intelligence, CIA, declassified article, vol. 17, no. 2, Summer 1973.
8. Harrison, John (2009). *International Aviation and Terrorism. Evolving threats, evolving security*, New York: Routledge, pp. 44-46.
9. *Intelligence, Surveillance and Reconnaissance*, Joint Force 2020 *White Paper*, June 2014, disponibil la http://www.dtic.mil/doctrine/concepts/white_papers/cjcs_wp_isr.pdf, accesat la 25 May, 2015.
10. Walsh, James I. (2006). *Intelligence-Sharing in the European Union: Institutions are not Enough*, in *Journal of Common Market Studies*, vol. 44, issue 3, September 2006, pp. 625-643.
11. Pherson, Randolph H., Bishop, Vaughn F. (2014). *Cyber Attack on the Office of Intelligence Production: A Collaborative Simulation*, in Lahneman, William J., Arcos. Ruben, (Eds.), (2014). *The Art of Intelligence: Simulations, Exercices, and Games*, Rowman & Littlefield, Maryland.
12. McGruddy, Janine (2013). *Multilateral Intelligence Collaboration and International Oversight*, in *Journal of Strategic Security*, vol. 6, no. 5, Fall 2013, pp. 2014-220.
13. Richelson, J., Ball, D., (1990). *The Ties That Bind: Intelligence Cooperation between the UKUSA Countries*, North Sydney: Allen & Unwin.
14. Warner, Margaret (2013). *An exclusive club: The five countries that don't spy on each other*, disponibil la <http://www.pbs.org/newshour/rundown/an-exclusive-club-the-five-countries-that-dont-spy-on-each-other/>, accesat la 25 May 2015.
15. Bryce, Susan, (1995). *The UKUSA Agreement*, in *Nexus Magazine*, Aug/Sep 1995, disponibil la <http://www.bibliotecapleyades.net/ciencia/echelon/echelon03.htm>, accesat la 25 May 2015.